

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

„TÖRVÉNYSÉRTÉS
NÉLKÜL...”
A GULYÁS-TESTVÉREK
FILMSZOCIOGRÁFIÁJA
A HORTOBÁGYI
MUNKATÁBOROKRÓL

BESZÉLGETÉS
KIRÁLY ISTVÁNNAL
A FILMSZEMLÉRŐL

A HETVENÖT ÉVES
WEÖRES SÁNDORT
KÖSZÖNTIK PÁLYATÁRSAI

IN MEMORIAM
BARTA JÁNOS

HARMINCKILENCEDIK ÉVFOLYAM

1988/6

alföld

HARMINCKILENCEDIK ÉVFOLYAM — 1988. JÚNIUS

- Gulyás Gyula–Gulyás János* : Törvénysértés nélkül... (Filmszociográfia a hortobágyi munkatáborokról, I. rész) 3
A szociográfia pillanata (Király Istvánnal, a Magyar Játékfilm-szemle zsűritagjával beszélget Pálffy G. István) 29

Weöres Sándor 75 éves

- Agh István* verse: Weöres Sándornak Csöngéből 40
Farkas Árpád verse: Impromptu 40
Esterházy Péter : WS-napló 41
Fodor András : Az ég-sapkájú ember 45
Petőcz András : Variáció és médium-art (Jegyzet Weöres Sándorról) 48
Kukorelly Endre verse: Weöres zászló 50
Határ Győző verse: Mozdulatlan vihar 51
Kiss Tamás verse: Toccata Weöres Sándor születésnapjára 52
Takáts Gyula : A weöresi vers és szerepe 53
Tandori Dezső : Weöres Sándor „32 éve” 54

Kritika

- Hima Gabriella* : Az outsider-magatartás válsága (Sükösd Mihály: Halottak napja: feltámadás; A halottak gyorsan lovagolnak) 57
Vasy Géza : Ördögh Szilveszter: Titkos értelmű rózsa 60
Károlyi Csaba : Lázár Ervin: Tuvudsz ivigy? 63
Petőcz András : Tandori Dezső: A becsomagolt vízpart 65
Korsós Bálint : Weber Antal: Kolozsvári Grandpierre Emil 67
Beck András : Kabdebó Lóránt: Lakatos István 69
Dobos István : A megértés archaikus szenvedélye (Balassa Péter: A látvány és a szavak) 72
Pál György : Évgyűrűk (Antológia Kárpátaljáról) 74

Figyelő

<i>Simon Zoltán</i> : Kállai Gyula: Megkésített börtönnapló	77
<i>Valuch Tibor</i> : A hatalmi rendszer természetrajza (Töprengések Magyar Bálint: Dunaapáti 1944–1958 című dokumentum-szociográfiája kapcsán)	81
<i>Kiss Tamás</i> : Juhász Géza levelesládája	84
<i>Surányi Béla</i> : „Ment-e a könyvek által a világ elébb?” (Magyar könyvtártörténet)	87
<i>Im memoriam Barta János</i>	
<i>Nagy Miklós</i> : A gyász óráiban	90
<i>Imre László</i> : Búcsúszavak a sírnál	92
<i>Barta János</i> : Kozmopolita költészet (Szélgjegyzetek Arany János verséhez)	93
Híreink	96
Képek	
<i>Nagy Gábor</i> fotósorozata a hortobágyi munkatáborok helyszíneiről	

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Babics Imre, Buda Ferenc, Gécz János, Marno János versei
Gulyás Gyula–Gulyás János : Törvénysértés nélkül... (filmszociográfia a hortobágyi munkatáborokról, II. rész)
Cs. Gyimesi Éva tanulmánya Szilágyi Domokosról
 100 éve született Füst Milán: *Kun András, Nagy Sz. Péter és Tandori Dezső* esszéi
 Kritika – Figyelő

alföld

Irodalmi, művelődési és kritikai folyóirat

Juhász Béla főszerkesztő
 Márkus Béla főszerkesztő-helyettes
 Aczél Géza olvasószerkesztő
 Bakó Endre
 Fülöp László
 Imre László
 Simon Zoltán
 Veliky János rovatvezetők
 Keresztury Tibor munkatárs

A gyász óráiban

Az első könyv, amelyet Barta Jánostól olvastam, az 1942-i Madách-pályakép volt, de a legtröbbit, a legelmélyültebben Kemény Zsigmondról szóló írásait forgattam. Egyik róla szóló korábbi dolgozatában nagyon megfogott, valósággal fogva tartott egy időre ez a kifejezés: „sötét értékpompa”. Nemcsak a nagy írótt jellemezte ez a két szó, hanem Barta Jánost, az esztétát, az irodalomtörténészt ugyanúgy. Maga is többször kifejtette, hogy elemi erővel vonzódik azokhoz a „hőseihez”, akik le tudnak szállni az emberi lét morális és egzisztenciális mélységeibe. Ha egyáltalán bizonyítékra van szükség, akkor emlékeztethetek arra, hogy első nyomdafestéket látott „irodalomtörténeti publikációja” Bánk és Melinda tragédiáját tárgyalta 1925-ben, hatvan esztendővel később pedig nagy terjedelmű elemzése lát napvilágot a legkomorabb magyar történelmi regényről, a *Zord időről*. . . Amikor fiatal éveinek irodalmi élményeiről kérdeztem, minduntalan Ibsen neve ütötte meg a fületem, hiszen őt tanulmányozták Hugo Kleinmayrral az Eötvös-kollégiumban. A modern szobrászok közül Ernst Barlach kompozícióit szerette a legjobban.

Mégis, köteteknek tartalomjegyzékét morzsolgatva meglepő nevekre bukkanhadtunk: Mikés mellett Mikszáth áll, többször is felvonul Jókai, előkerül Csokonai, Tóth Árpád, sőt Móríczt Zsigmond. Aranyból sem csupán a *Buda halála* vagy *Az örök zsidó* foglalkoztatta, hanem *Az elveszett alkotmány* s *A nagyidai cigányok* szintén. Tévedés volna mindezt évfordulók, elháríthatatlan megbízatások kényszerével magyarázni, izlésének alapvető megváltozásáról sem beszélhetünk. Átélőképességének, érzékenységének bővüléséről, kiteljesedéséről tanúskodik mindez. A hatvanas évtized elején állapította meg azt, hogy Mikszáth ugyan nem fest erős szenvedélyeket, nagy emberi válságokat, mégis elsőrendű művész, mert „őseréjű elbeszélő”. E megállapítás hátterében ott húzódott a tágabb körű felismerés arról, hogy a művészeteknek az ábrázoló, illetve a kifejező funkció mellett lényeges feladata az anyag alakítása is. Ha tagadjuk az alakító funkció alapvető fontosságát, nem pusztán a mikszáthi típusú alkotók elől kell elzárkóznunk: akkor közlegyintéssel intézhetjük el a modern festészet meg költészet több csoportját, irányzatát. Pedig Mondrian, Malevics vagy Klee egy-egy képe igazi élvezetet szerez, mert „derűs, üde, világos, harmonikus, naivul és játékosan groteszk”, noha: „mélyebb, megrázóbb hatásokat, aminő a tragikum vagy a fenség, a redukált képrendszer nem képes közvetíteni.” (Barta J.: *Avantgarde*. 1965.)

Barta János számára az sem volt magától értetődő, hogy Móríczt Zsigmondot elhelyezze a maga értékskáláján. Arany János meg Kemény Zsigmond emberalakjait nagyrészt áthatják az erkölcsi normák, erős és összetett szenvedélyek mozgatják őket, még végzetes rögeszméikben is megcsillan valaminő eszmeiség. *A fákllya* és az *Isten háta mögött* szerzőjétől nagyon távol áll az ilyen szemlélet, írói módszerét – Bartával szólva – csakugyan a „visszafelé eszményítés” jellemzi. Figurái többnyire az ösztönkiélés, a vitalitás, a szűk egyedi érdek szintjére süllyedtek, Matolcsy, Kopjászt, Nyilas Misit önzésből, vagyonehségből, ellenségeskedés és kicsinyes gonoszságból szőtt háló fojtogatja. Jól látszik a naturalizmus bélyege ezeken az alkotásokon, s bár esetleg 1920 után születtek, világképük, poétikájuk alapján megannyi szál köti őket az 1880-as évek Európájához. Mily könnyű lett volna ezután hűvös távolságtartással búcsúzni Móríczt Zsigmondtól! Kimondani: nemcsak a hazai realizmus nagy hagyományaitól szakadt el, nem volt köze a regény modern megújulásához sem, így ma már idejétmúlttá válik. Sokan így ítélték volna a közelmúltban is, ma is, Barta akadémikus azonban erősen kötődött a summázásban a magyar valósághoz. Érdemes idéznünk 1979-ben fogalmazott mondatait: „Maradt a maga 19. századi regénymodelljénél és esztétikájánál. [...] Mó-

ricznak a hagyomány alapján maga alkotta modelljénél kellett maradnia, mert a magyar századelőre irányuló, robbantásszerű valóságábrázolásban csak ennek a modellnek volt és lehetett valódi funkciója. [...] Nem ez az első és egyetlen példa arra, hogy egy nyugaton már letűnt műfaj vagy irányzat magyar talajba oltva új, korszerű funkcióhoz jut.” (*Móricz Zsigmond az évszázadok között*)

Bölcs megállapítás ez, kerüli a szélsőségeket. Aki leírta, az nem tartja Móriczt valamilyen „fővonal” egyedül üdvözítő képviselőjének. Másfelől az időszzerű európai áramlatok kedvéért nem huny szemet a sajátos hazai viszonyok s a belőlük kinövő nemzeti értékek előtt. Kritikát akar mondani, ám óvakodik a hiperkritikusságtól.

Visszaemlékezve Barta János szóban és írásban történt megnyilatkozásaira, látnunk kell, hogy valahányszor hasonló kérdésekről volt szó, állásfoglalása ugyanilyen higgadsággal párosult nemzeti elkötelezettséget mutatott. Nem feledkezhetem el a Magyar Irodalomtörténeti Társaság jó negyedszázad előtti soproni vándorgyűléséről, ahol Barta János hozzászolt Bóka László Kosztolányiról tartott előadásához. Szemben Heller Ágnes még akkor is terjedő nézeteivel („amorális Kosztolányi”), kiemelte a költő magyarságtudatát, a kis nyelvek, elszigetelt kultúrák érdekében folytatott vitáját Meillet párizsi professzorral. 1980-ban recenziója készül Széchenyi naplójának nemrég megjelent fordításáról. A szűkre szabott terjedelem ellenére sem mulasztja el idézetek sorával szemléltetni, hogyan támadt fel a hazafias érzés a fiatal huszárkapitány szívében – már jóval az Akadémia megalapításának nagy pillanata előtt.

Érzelmek, elragadtatott hangulatok nélkül nem képzelhető el patriotizmus, s különösképpen igaz ez a múlt század magyarjainak esetében. *Kemény Zsigmond írói világa* (1975) című tanulmányában azt fejtegeti Barta akadémikus, hogy Kemény meg a centralisták a 48 előtti esztendőkből is uralkodtak érzéseiken, így mentesek maradtak a nacionalizmusnak azon változatától, „amely kizárólagosságra törekszik, legfőbb érték-mérőként lép fel, s ennek folytán veszélyessé is válhat”. Kemény magatartása mai helyzetünkben maradéktalanul rokonszenves, a tanulmányíró szerint azonban megállapítható egy szembeszökő hiánya. Mítoszتان volt. „Nem nyúlt vissza sem az etnikai-biológiai alapokig, sem az ősidőkbe [...] mondjuk Árpádig vagy Attiláig... A mondai szemléletnek nagy szerepe van az önigazoló, öntudatosodó, önmaguk rendeltetésében, kiválóságában hívő köztudat és szemlélet kialakulásában.” A vezető rétegek Világos után igényelték is a hun–magyar mondavilág művészi megelevenítését, s a közvélemény óhaját nemcsak a romantikusok igyekeztek teljesíteni, hanem Arany János szintén. Úgy gondolom, a tanulmányírónak igazat adhatunk: százharminc év előtt még kíváncsi lehetett a nemzeti köztudat efféle költött, csodás eredetmondákkal történő erősítése, ám azt is hozzátehetjük, hogy ez a jelenség a 20. századi Európában már ugyanolyan káros, mint amennyire időszzerűtlen.

Mivel mutassa meg érdeklődését, rokonszenvét a szomszédos országok magyar szellemi élete iránt a 19. századra szakosodott irodalomtörténész, ha nem érzi elég frissnek, hajlékonynak magát ahhoz, hogy kritikákkal, esszékkal kommentálja a határainkon túl élő alkotókat? Régóta nem hagy nyugton ez a kérdés, amelyre Barta János olyan megnyugtató választ talált. Ő nem a költőket, regényírókat recenzeálta, hanem az irodalomtörténészeknek adott jó tanácsot, elismerést, s ha kellett – hibáztatást. Két erdélyi pályatárs, a Tolnai-kutató Dávid Gyula meg a Kemény Zsigmondról kismonográfiát közzevető Veress Dániel olyan elmélyült, műhelyproblémáikat megértő bírálatot kapott tőle, amely – saját szavaik szerint – lendítőerővé vált további pályájukon. Mivel Szlovákiában Barta János tárgyköréből nem jelent meg kellő színvonalú munka az utóbbi időben, nem volt, ami inspirálja. De az ottani széppróza kiemelkedő darabjai nem kerültek el a figyelmét, erről meggyőződhet az, aki ízelve, lassan olvasgatja *A pálya végén* című, tavaly kiadott kötetét. Duba Gyula meg Dobos László egy-egy

műve nagyon is szóba kerül MórícZ Zsigmond hagyományokat követő elbeszélői módszer kapcsán.

Sokan és sokat tanultunk tőle. Élő és kinyomtatott szavaiból egyaránt erkölcsi példaadás, serkentő ösztönzés, jól gyümölcsöztethető ötletek raja áradt. Nélküle sokkalta nehezebb lesz oktatnunk vagy kutatnunk. Ám a kitűnő irodalomtudósok legjobb munkái egy szempontból mindig közel állnak az igazi művészethez: Barta János műszavával élve „van emberformáló funkciójuk”. Arra indítanak, hogy mondanivalójukat átélve „keményebben vegyük az életharcot”. (*Jókai és a művészi igazság*, 1954.) Igen, így kell tovább haladnunk utunkon, kötetekben találva fel az inspiráló erőforrást.

NAGY MIKLÓS

Búcsúszavak a sírnál

Az ókori bölcs szerint a szellem embere mindenét magánál hordja. Barta János sem gyűjtött földi kincseket, s a nem ismert tartományba indulva, ahonnan nem tért meg utazó, mindent magával visz, és mégis mindent itthagyt ránk. Nem személy szerint azokra, akik utolsó évtizedeinek, éveinek tanúi, munkatársai, tanítványai voltak, vagy akik most sírját körülállják. Hanem mindazokra, akik szellemi, erkölcsi, tanári, tudósi lényéből részesültek. Aki megéri közülünk azt az időt, annak a számára tíz-húsz, sőt harminc-negyven esztendő múltán is a hűség és kötelességteljesítés parancsát szuggerálja majd ez a sírdomb. Más ég és más világhelyzet, más fák és más virágok őrzik majd álmát s a közelben nyugvó Komáromi Csipkés Györgyét és Budai Ézsaiását, de ennek a csendes nyughelynek a parancsa nem enged a szigorából. Mert „ha az élők el akarnák hagyni” eszményeiket, „a halottak tartanak vissza őket”. Bizony mondom, ezzel a halhatatlansággal szemben tehetetlen az enyészet.

Ha nem tartana vissza Barta János pátoztól irtózó szelleme, arra hívnám fel az egybegyűlteket, hogy tegyünk fogadalmat, mint valaha szokás volt. Fogadjuk meg: azon leszünk, minél kevesebb menjen veszendőbe örökségéből. Hogy ha már az élők hanyagok az emlékezésben, a holtak ne engedjék, hogy szétszűljön, amire szegődtünk. De ne fogadkozzunk! Mint ahogy nem illik a boldogult szelleméhez semmiféle kultikus csodálat. Hiszen Barta Jánosban valóban sosem csupán egy személyt tiszteltünk, hanem elvet, életrendet, hivatást, életformát. A századforduló Szentés melletti tanyájától az elérhető legnagyobb szellemi csúcokig ívelt ez a pálya, az ország legmagasabb tudományos testületéig. „Egy egész élet tárul eléink, látszóan csendes, nyugalmas, mégis tele küzdelemmel és szenvedéssel. De a sors ez ellentétes változásai semmit sem változtattak rajta: ugyanaz maradt erkölcsiben, életmódjában... A tömeg mellőzése és tapsai, a hatalmasok lenézése és kegye keveset hatottak reá, de folyvást saját lelkiismerete felindulásai közt élt.” Mennyire találóak reá nézve Gyulai Pál Arany-émlékbeszédének további mondatai is: „Puritán szigorral teljesítette mindennemű kötelességeit, s aggodalmasan őrizte erkölcsi és írói méltóságát. Szerény volt, mert megvetette az önhittség és nyegleség fennhéjzásait, de azért sohasem alázza le magát. Többet volt szomorú, mint vidám, mert gyöngéd lelke minden érintésre összerezgett, mélyen, sokáig érzett minden erősebb benyomást, de erőt vett magán, s önmegadó türelemmel haladt végig az élet útján...” Valóban: nem a derűs elégedettség, nem a kedélyes életöröm emberének ismertük meg, ám „végezetül eltételezt számára az életnek koronája”. Ha későn, ha úgy, hogy kétszeresen, háromszorosan kellett megdolgoznia érte, ha túrnice kellett hol ilyen, hol olyan hatalmak nyűgét és ökleléseit, végül is elérte mindazt, amit ebben a században